

Kutatóegyetemek az európai felsőoktatásban és az Egyesült Államokban

A MAGYARORSZÁGI KUTATÓEGYETEMEK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN – KÖRKÉP

A gazdasági szféra kutatás-fejlesztési szegmense és az „egyetemi világ” viszonyrendszere vegytiszta rendszerben kölcsönös egymásra utaltságot feltételez. Érdekes képet mutat, hogy a felsőoktatás természet-szerű autonómikus karakterének különbözőségei miképpen befolyásolják egyes országok esetében az egyetemek forrásképző lehetőségeit. A kutatóegyetemek éppen ezért más-más környezetben érvényesítik szándékaikat és alkotnak érdekérvényesítő fórumokat.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a felsőoktatási ágazat nemzetközi gyakorlatban is ismert kiválósági modelljeit. Magyarországon az a felsőoktatási intézmény, amely elnyerte a 2010-ben létrehozott *kutatóegyetem* címet, a címmel együtt meghatározott szempontok és mutatók alapján súlyozott értékelésben és egyben támogatásban részesül. Célom a magyar modell részletes bemutatása mellett érzékeltetni, hogy a kutatási kiválósági alapú kiemelésnek milyen más európai és nemzetközi példái ismertek. A komparatív elemzés módszerével élve lehetőségessé válik, hogy a magyar felsőoktatási szférát a vonatkozó szempont szerint helyezzük el az európai egyetemek viszonyrendszerében anélkül, hogy erőltetett tipológiát hoznánk létre az összehasonlítás során. Az adatgyűjtés közben világossá vált, hogy a kutatóegyetemek „jelenségének” elemzését nem lehet pusztán a magyar szabályozáshoz viszonyítva elvégezni. Lényegesen célravezetőbb bemutatni, hogy egyes államokban és a szélesebb nemzetközi összefüggésben miként is jelenik meg az egyetemek kutatási és innovációs teljesítményének elismerése, jutalmazása vagy pusztán vonatkozó eredményeik „nyilvántartása”.

A huszadik század hatvanas éveivel kezdődően a felsőoktatás tömegessé válása és a hallgatók számának ugrásszerű növekedése egyértelművé tette, hogy a felsőoktatási intézményeknek üzleti profillal is rendelkezniük kell annak érdekében, hogy hosszú távon is sikeresek tudjanak maradni. Ezzel egy időben félreérthetlenné vált, hogy a felsőoktatási szféra és a gazdasági rendszerek kapcsolata kölcsönös egymásra utaltságot feltételez. A tömegesedéssel összefüggésben az egyetemek és főiskolák számának intenzív növekedése erős versenyt teremtett a felsőoktatási intézmények között. Mindezt felismerve, a korábban kiemelkedő teljesítményű és hírvű nagy elitegyetemek egyértelműen arra kezdtek törekedni, hogy minőségi szempontok alapján ismételten képesek legyenek önmagukat megkülönböztetni a folyamatosan táguló piacon. Az 1960-as években a nyugat-európai

államok nagy részének kiemelkedően fontos érdekévé vált – és a gazdasági környezet ezt lehetővé is tette –, hogy a központi adminisztráció eszközeivel direkt anyagi támogatást nyújtsanak a felsőoktatási intézmények számára. Ez természetesen az állami kontrollfunkciónak az európai kontinensre addig is jellemző erősödét eredményezte. Az 1970-es évek világgazdasági folyamataival összefüggésben ugyanakkor ez a direkt állami szubvenció érezhetően gyengülni kezdett.

A felsőoktatás autonómiája ezzel fordított arányban erősödni látszott. Az intézmények számára létkérdéssé vált, hogy gazdasági karakterük mennyire gyorsan és milyen minőségben képes kibontakozni. A vezető szerepet megőrizni kívánó egyetemek és főiskolák rákényszerültek, hogy egyre nagyobb arányban teljesítsenek külső kutatási megrendeléseket is.

Az egyetemek kutatási profiljának a fent leírtakból következő szükségszerű erősödése kapcsán hangsúlyoznunk kell, hogy mindez más módon jöhetett létre az európai felsőoktatás esetében és másképpen az Egyesült Államokban. Az amerikai egyetemek ugyanis lényegében fennállásuk óta folyamatosan képesek szervezetükön belül tartani az országban megvalósuló kutatási tevékenységek java részét, míg Európában ez az eltérő történeti fejlődéssel összefüggésben sok esetben másképpen alakult, és a kutatási tevékenységek az egyetemi kereteken kívül realizálódtak.

Európai és amerikai modelleket vizsgálva ki kell emelnünk, hogy a kutatóegyetemek értelmezése elsősorban az egyes intézmények kutatási területen megmutatkozó teljesítményével függ össze. A kiválósági értékelés tehát ebben az esetben csakis a kutatási faktor szempontjából releváns. Vagyis nem célunk a sok esetben kiválósági és a minőséget értékelő díjakban testet öltő elismerési rendszerek értelmezése, amelyek a kutatási profilon kívül sok egyéb szempontból értékelik az intézmények teljesítményét (pl. belső szervezeti kultúra, oktatói és hallgatói elégedettségi szintek értékelése stb.).

A kutatóegyetemek jogi szabályozása Magyarországon

A magyar felsőoktatás történetében a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény tesz első ízben említést kutatóegyetemről. Megfogalmazása szerint: „*A tudományos életben kiemelkedő és elismert, az Európai Kutatási Térség kutatási tevékenységéhez kapcsolódó egyetem – a Magyar Köztársaság Kormánya (...) által meghatározott feltételekkel – »kutatóegyetem« minősítést kaphat.*”⁽¹⁾ A törvény egyes részleteit, így a kutatóegyetemekre vonatkozó megállapításokat is a 79/2006. számú Kormányrendelet szabályozta. Végleges formáját a felsőoktatási törvény egyes végrehajtási rendeleteit módosító 276/2009. számú Kormányrendelet határozza meg.⁽²⁾

A rendelkezések értelmében a kutatóegyetem minősítést hároméves időtartamra, pályázat elbírálása után azon felsőoktatási intézmények kaphatják meg, akik – túl az „egyetem” jogszabályban megfogalmazott feltételein – speciális minőségi kritériumoknak is megfelelnek. Ezek közül alapvető követelmény, hogy az egyetem szervezeti egységeinek többsége számára a folyamatos, stratégiai jellegű alap- és alkalmazott kutatás a működésük meghatározó részét képezze. Az intézménynek szerteágazó hazai és nemzetközi vonatkozású kutatási, fejlesztési és innovációs tevékenységet kell folytatnia. Ezek eredményeit mértékadó folyóiratokban és könyvekben, szabadalmakban, új eljárásokban, valamint közhasznú alkotásokban kell megjelenítenie, továbbá mindezeket az oktatási folyamatban is közvetítenie kell. Szükséges, hogy a doktori képzés során kiemelkedő teljesítményt

(1) 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról 5. § (6)

(2) 2005. évi CXXXIX. törvény 153. § (1) „A Kormány felhatalmazást kap arra, hogy rendelettel szabályozza a kutatóegyetem minősítés feltételeit.”

nyújtva, prioritásként kezelje a tehetséggondozást a képzési szintek mindegyikén, oly módon, hogy mind a képzés, mind a kutatás területén széles körű nemzetközi együttműködést folytasson.

A minősítési módszertan kidolgozása, a minősítés követelményrendszerének meghatározása és maga a minősítés is a *Kutatóegyetemmé Minősítő Bizottság* feladatkörét képezi. Az öt állandó tagból (Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Magyar Rektori Konferencia elnöke, Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság elnöke, Felsőoktatási és Tudományos Tanács elnöke és a Nemzeti Bologna Bizottság elnöke, vagy az általuk delegált személyek) álló bizottságot az oktatásért felelős miniszter hozza létre. Konzultatív jogkörrel vehetnek részt a bizottság munkájában a Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége és a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara által delegált személyek, valamint a bizottság által felkért, tudományos fokozattal rendelkező külső szakértők. A pályázati kiírást a miniszter teszi közzé a saktárca honlapján, miután jóváhagyta a bizottság által elé terjesztett értékelési módszert, a minősítési követelményrendszert és a pályázók körét.

A rendelet külön tesz említést a pályázati kiírás feltételeiről. Ennek talán legfontosabb eleme, hogy az egyetemnek a működés feltételeként meghatározott mértéknél nagyobb arányban kell rendelkeznie főállásban foglalkoztatott, tudományos fokozattal rendelkező oktatókkal és kutatókkal, akik releváns mértékben bírnak hazai és külföldi tudományos alkotói díjakkal, kitüntetésekkel; továbbá publikációik és a független hivatkozások száma alapján nemzetközi szinten is jelentős alap- és alkalmazott kutatási tevékenységet, valamint nemzetgazdaságilag fontos, hazai és nemzetközi kutatás-fejlesztési tevékenységet végeznek. Szintén teljesítendő elvárás, hogy az egyetemek több tudományterületen, illetve ezeken belül is több tudományágban folytassanak doktori képzést, ahol a fokozat odaítélésének követelményei nemzetközi mércével mérhetőek és helytállóak; a képzésben részt vevő hallgatók és a fokozatot szerzők aránya pedig kiemelkedően magas. Az egyetem gazdasági körülményeit érinti az a feltétel, hogy az intézmény jelentős mértékű hazai és külföldi, közvetlen megrendelésen alapuló, illetve pályázati támogatáson keresztül elnyert kutatási, fejlesztési és innovációs bevételekkel rendelkezzen. A gazdasági élettel való kapcsolat szempontjából fontos, hogy az egyetem tudás- és technológiatranszfer tevékenységével szervezze és erősítse a régióban kapcsolatait, valamint diplomás pályakövetési rendszert működtessen. Elvárás továbbá, hogy az intézményben az MTA által támogatott kutatóhelyek működjenek. Az is vizsgálendő, hogy az egyetem részt vesz-e az Európai Felsőoktatási Társág és az Európai Kutatási Társág programjaiban; az Európai Minőségi Díj követelményrendszerével összhangban támogatja-e a folyamatos minőségfejlesztést. Ezzel összefüggésben figyelembe vehető az is, ha az egyetem vagy szervezeti egysége Felsőoktatási Minőségi Díjat nyert. Számottevő együttműködési megállapodással kell bírnia az oktatás és kutatás területén mind külföldi felsőoktatási intézményekkel, mind pedig kutatóhelyekkel. Képzési portfóliójában idegen nyelvű képzésnek is helyet kell kapnia, amelynek előadói között nemzetközileg elismert külföldi és hazai oktatók is szerepelnek, lehetővé téve ezzel, hogy az intézmény külföldről érkező hallgatókat, doktoranduszokat is fogadjon. A cím odaítélése során az is lényeges, hogy a hallgatók milyen arányban vesznek részt külföldi részképzéseken; továbbá fontos, hogy az intézmény nagymértékben legyen képes EU tagországból érkező hallgatókat fogadni az európai mobilitási program keretei között. Az értékelési szempontok között szerepet játszik az is, hogy a pályázó elöl jár-e a minőségi oktatást segítő módszerek és vonatkozó technikák alkalmazásában, különös tekintettel a tutorális rendszerre és az elektronikus tartalomfejlesztésre. Vizsgálendő végezetül, hogy a felsőoktatási intézmény rendelkezik-e átfogó tehetséggondozó programmal (kiválasztás, mentorprogram, tudományos diákkör, szakkollégium), illetve működtet-e hallgatói tanácsadó rendszert. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a meglévő keretek között működik-e nemzetközi hallgatói szakmai-tudományos szervezet, valamint hogy

a hallgatók eredményesen szerepelnek-e nemzetközi konferenciákon és szakmai versenyeken – ezek eredményeit rangos hazai és külföldi folyóiratokban és könyvekben is bemutatva.

A jogi szabályozás részletes közlésével egyértelművé válik, hogy a magyar kutatóegyetemi modell karakteresen érvényesíti az állami kontrollfunkció adta lehetőségeket.⁽³⁾ Tehát a központi ágazati irányítás saját hatáskörébe utalja mind az egyetemek fenti szempontrendszer szerinti osztályozását, mind pedig az ez alapján történő állami szubvenciók alkalmazását. A következőkben célozom azt megvizsgálni, hogy a magyar példa mennyiben hasonlítható azon államok gyakorlatához, ahol létezik kutatási kiválóságra épülő rendszer, kitérve az olyan államoktól független nemzetközi kezdeményezésekre is, melyeknek célja, hogy a hasonlóan magas kutatási profillal rendelkező felsőoktatási intézményeket tömörítsen egybe valamilyen speciális szempontrendszer alapján. A magyar elképzelés részleteinek ismertetését azért is tartom fontosnak, hogy képet alkothassunk arról, hogy az állam milyen paramétereket tartott fontosnak meghatározni a pályázati eljárásban.

Nemzetközi példák⁽⁴⁾

Németország és az egyetemek kiválósága

Általános felfogás, hogy a magyar oktatási rendszer jellegében meglehetősen közel áll és hasonlít a németországi oktatási igazgatáshoz. Érdemes ezért mindenekelőtt a német felsőoktatási reformfolyamatot áttekinteni, hogyan is építették a felsőoktatási rendszerbe a minőség megkülönböztető kategóriáját, s vajon a német kiválósági modell mennyiben lehetett minta a magyar oktatáspolitikai döntéshozók számára.

Európa más országaihoz hasonlóan a német felsőoktatási reformtörekvéseket is közvetve a felsőoktatás tömegesedése, valamint az oktatás-kutatás és a gazdaság viszonyának szorosabbá válása generálta. 1999-ben a bolognai rendszer bevezetésével a német oktatáspolitikai a klasszikus humboldti egyetemi struktúrába rendszerszinten avatkozott be, ezzel reformfolyamatok sorát indítva el. A kormányzati oktatáspolitikai vita a 2000-es évek első felében először az „elit” fogalma körül bontakozott ki, majd a „csúcseyetem” megnevezés állt a diskurzus középpontjában, végül a „kiválóság” lett a felsőoktatási minőség új vezérmotívuma.⁽⁵⁾ A kezdeményezés priori célja az volt, hogy olyan németországi egyetemeket „hívjon életre” (támogasson), amelyek a nemzetközi versenyben is megállják helyüket, és méltó módon összehasonlíthatóak például az Egyesült Államok elitegyetemeivel.

Az állam és a szövetségi tartományok megegyezése révén 2005. június 23-ra datálódik a Kiválósági Kezdeményezés, az *Exzellenzinitiative*, amelynek alapvető célkitűzése a németországi egyetemek kiemelt kutatásainak támogatása. A német Kiválósági Kezdeményezés ennek érdekében honorálja a magas szintű egyetemi kutatásokat, növeli azok nemzetközi elismerését, kiemelkedő

- (3) A magyar jogi szabályozás ismertetésének alapját a 276/2009. (XII. 4.) Korm. rendelet a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény egyes végrehajtási rendeleteinek módosításáról képezi.
- (4) Ebben a fejezetben nem az összes ország kutatóegyetemi koncepciójának és valamennyi egyetem közötti szövetség elképzeléseinek bemutatása a cél. A tanulmány az amerikai, brit és német modellekre kíván bővebben kitérni, illetve bemutatni az egyetemek közötti kezdeményezések közül azokat, amelyek a legrelevánsabbnak bizonyulnak a témában. Pusztán a felsorolás szintjén teszek említést az alábbi kezdeményezésekről: Innovative Research Universities (Ausztrália), The Group of Eight (Ausztrália), The Association of East-Asian Research Universities, International Research Universities Network, The International Alliance of Research Universities.
- (5) Pasternack, Peer: A Kiválósági Kezdeményezés (Exzellenzinitiative) mint politikai program. A megszokott kutatástámogatás folytatása vagy paradigmaváltás? In: A kiválóság jegyében. *Felsőoktatási Műhely* 2009. 11., 41–56.

feltételeket teremt a fiatal kutatók számára, elmélyíti az együttműködést a tudományterületek és az intézmények között, erősíti a kutatói szektor nemzetközi hálózatosodását, elősegíti a nemek közötti egyenlőséget, fokozza a tudományos versenyt és növeli a németországi kutatóhelyek átlagos minőségét is.⁽⁶⁾ A támogatási összeget a 2006–2011-es, ötéves időszakra 1,9 milliárd euróban jelölték meg, a pályázati pénz 75%-át az állam, 25%-át a tartományok adták.

Pályázatokat a kiírás szerint három kategóriában lehetett benyújtani: „doktori iskolák”, „kiválósági klaszterek” és „jövőkoncepciók”⁽⁷⁾ pályázhattak.

A beérkezett pályázatokat a Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) és a Wissenschaftsrat koordinálja.⁽⁸⁾ Ezen szervezetek szakbizottságai értékelték később a pályamunkákat, a támogatásról végül a tudósokból és politikusokból összeálló DFG bíráló plénuma döntött.⁽⁹⁾

2007 októberéig a két pályázati kiírás során összességében 39 „doktori iskola”, 37 „kiválósági klaszter” és 9 „jövőkoncepció” nyert támogatást. A két fordulóban 37 egyetem részesült támogatásban, amely a német egyetemek 45%-át jelenti.⁽¹⁰⁾ A támogatást öt éven keresztül folyósítják.

A kutatásközpontú támogatás sikerességéről megoszlanak a vélemények.⁽¹¹⁾ A kormány és a tartományok azonban 2009 júniusában a projekt folytatásáról döntöttek: újabb ötéves, 2012–2017 közötti időszakra 2,7 milliárd eurót indítványoztak elő.⁽¹²⁾

A német kiválóság elsősorban a központi (állami-tartományi) kutatástámogatást jelenti, a pályázat megnyerése ugyanakkor indirekt módon egyfajta „minőségdíjjal” is megjelölte az egyetemeket: a német felsőoktatásban megjelent az „elitegyetem” kategóriája.⁽¹³⁾

A brit modell

Az angolszász egyetemi tradíciók okán az Egyesült Királyságban és az Amerikai Egyesült Államokban a felsőoktatás állami orientációja az európaítól merőben eltérő struktúrában realizálódik. Az egyetemi autonómia tényleges megvalósulása ugyanis sokkal inkább jellemző ezen államok felsőoktatási rendszerére, mint a kontinentális Európa országaira. A „kutatóegyetem” a brit modellben éppen ezért nem létrehozott cím, melyet pályázási folyamaton keresztül lehet elnyerni. Nem működik tehát olyan kiválasztási eljárás, ami a magyarhoz hasonlóan szabályozná az egyes egyetemek kiemelését és többletforrással való szubvencionálását. A brit felsőoktatási ágazat vonatkozó, forráselosztó kompetenciájának megértéséhez érdemes bemutatni, hogy miképpen

(6) <http://www.wissenschaftsrat.de/arbeitsbereiche-arbeitsprogramm/exzellenzinitiative/>
(A tartalom elérésének dátuma: 2011. január 15.)

(7) A „jövőkoncepció” magát az egyetemet célozza meg, tehát nem egyes szakok, tudományterületek kiválóságát értékeli. A támogatások mégis a szakmai munkát végző egységeknek szóltak. A német államszervezet federalizmusra vonatkozó reformelképzelései lassították a koncepció véglegesítését. A problémát annak megítélése jelentette, hogy a szövetségi állam vagy a tartományok kompetenciájába tartoznak-e a vonatkozó felsőoktatás-igazgatási kérdések. Szintén erős vita övezte azt a kérdést, hogy a magas szintű minőség mennyiben köthető magához az egyetemhez, ill. mennyiben egyes szakokhoz, „professzúrákhoz”.

(8) A két szervezet információs portálján (<http://www.dfg.de>, <http://www.wissenschaftsrat.de>), valamint a Kiválósági Kezdeményezés videoportálján (<http://www.exzellenz-initiative.de>) az egész támogatási folyamat nyomon követhető.

(9) A tudomány 39, a politika 32 szavazattal bír a plénumban. Pasternack: i. m. 44.

(10) Pasternack: i. m. 45.

(11) Ezeket Peer Pasternack idézett írásában röviden össz is foglalja. Pasternack: i. m. 54–56.

(12) http://www.wissenschaftsrat.de/download/veroeffentlichungen/2000-2009/2009/13/pm_1309.pdf (A tartalom elérésének dátuma: 2011. január 15.)

(13) Pasternack: i. m. 55.

alakult a királyság felsőoktatásának története a XX. század utolsó időszakában. Különösen fontos ez, mivel a brit egyetemi élet és a gazdaság együttműködése napjainkban példaértékkel bír európai összehasonlításban is.

Szélesebb európai párhuzamokat vonva megfigyelhető, hogy az 1970-es és 1980-as években lezajlott folyamatok ellenére sem vonult ki teljesen az állam a felsőoktatást igazgató-koordináló szerepéből, és a kilencvenes évek elejére már világosan artikulálódik, hogy milyen szervezeti utak nyílnak ezen szerep tulajdonképpeni megőrzésére. Az angol felsőoktatás esetében az állami akarat a szféra történeti önállóságával összefüggésben egy „áttétet” integrált az igazgató és igazgatott végpontok közé. A szakirodalom sok esetben a „buffer” jelzővel látja el ezeket a szervezeteket, ami leginkább azt jelenti, hogy egyfajta közvetítő szerepet töltenek be az állam és a felsőoktatási szféra között. Ennek az a jelentősége, hogy ily módon elkerülhető az egyetemi autonómia direkt úton való megsértése.

A buffer szervezetek tevékenysége leggyakrabban az állami források elosztására irányul. Tipológiájukat tekintve két alapvető modellre különíthetők el. Beszélhetünk olyan közegekről, amelyek az állami szervezetrendszer legalsó, integratív részét képezik és olyanokról, amelyek szervezeten belül nem az államhoz, hanem a felsőoktatás rendszerének legfelső szintjéhez tartoznak. Mindez persze az akarat kifejeződési irányának függvényében állapítható meg.

A brit felsőoktatás finanszírozása regionális alapon szerveződő tanácsok feladatkörébe tartozik. A hatvanas évekkel kezdődően az ún. University Grant Committee, valamint a Research Council biztosította a felsőoktatási intézmények számára a működésükhöz szükséges forrásokat, természetesen az ipari szférából származó bevételeket nem ide sorolva. Ennek a metódusnak a helyébe – az egységesítésre való törekvés jegyében – az eljárás lépett, amelynek értelmében létrehozták a Higher Education Funding Council for England (HEFCE) nevű tanácsot, amely regionális alapon szerveződve látja el az ország felsőoktatási intézményeinek finanszírozását. A Brit Királyság valamennyi egyeteme és főiskolája a szervezeten keresztül jut hozzá az állami dotációhoz, amelynek megállapításakor természetesen az adott intézményben tanuló hallgatók számán túl megjelennek az egyéb mérhető szempontok is.

A HEFCE a felsőoktatás oktatási és kutatási tevékenységeit is támogatja, valamint a finanszírozásban nagy hangsúlyt fektet az egyetemek regionális szintű együttműködésének értékelésére. A támogatások alapját nemzeti standardok képezik. Az oktatási dimenzióban a hallgatók után járó normatív támogatásról beszélhetünk, míg a kutatási tevékenységeket hierarchizált rendszerben veszik figyelembe. Az állam tehát a kutatási aktivitást súlyozottan értékeli. A magas kutatási potenciállal bíró egyetemek kiemelt támogatást kapnak.

A brit felsőoktatás kutatóegyetemeit csakis oly módon lehet értelmezni, ha a legnagyobb kutatási potenciállal bíró intézmények közötti megállapodások, szövetségek célkitűzéseit is bemutatjuk.

The Russel Group

A Russel Group 1994 óta létező ernyőszervezet. 20 vezető brit egyetem szövetsége, amelyek közös célja, hogy azon egyetemek érdekeit képviselje a politikai szféra és döntéshozatal felé, amelyek élen járnak a kutatás és forrásteremtés területén. A csoport missziója, hogy a legkiválóbb hallgatókat és oktatókat legyen képes tagjai kötelékébe vonzani. Filozófiája szerint a kutatásban elért kiválóságnak és az elért eredményeknek hosszú távon függetlenné kell válniuk a hallgató megelőző társadalmi státusától és anyagi helyzetétől. A szövetség nem titkolt véleménye, hogy mindezen elérendő célok alapja a felsőoktatásban megmutatkozó állami irányítás és kontroll redukálásában rejlik.

A Russel Group forrásfelhasználását tekintve beváltotta reményeit, hiszen az elmúlt évek folytán a HEFCE által kutatásokra fordított források javarészt a csoport tagjaiként is aktív egyetemek kapták meg. A Russel Group 16 angliai tagegyeteme az összes egyetem kutatásaira szánt forrás 62,11 százalékát nyerte el.⁽¹⁴⁾

1. táblázat. A Russel Group angliai tagegyetemeinek részesedése a kutatásra szánt összes forrásból⁽¹⁵⁾

	Egyetem	Forrás (1000 £)
1	University of Oxford	119,434
2	University of Cambridge	114,060
3	University College London	104,916
4	Imperial College London	92,761
5	University of Manchester	83,000
6	King's College London	59,431
7	University of Nottingham	51,045
8	University of Bristol	50,424
9	University of Leeds	49,502
10	University of Sheffield	45,610
11	University of Birmingham	44,976
12	University of Southampton	44,594
13	University of Liverpool	39,452
14	Newcastle University	35,865
15	University of Warwick	32,633
16	London School of Economics	16,181
Összesen		983,884
Összes egyetem részére kiosztott forrás		1583,879

A brit egyetemek esetében megállapítható, hogy kutatási profiljuk értékelése éppen ellenkező irányú az európai gyakorlattal abban az értelemben, miszerint nem az állam emel ki bizonyos szempontok alapján egyetemet a sokaságból, hanem az egyetemek saját érdekeiket pontosan megfogalmazva tömörülnek érdekszövetségbe, hogy érvényesíthessék azon szempontokat, melyek a források elosztásánál nagy súllyal esnek a latba. Az egyetemek ilyen jellegű szövetségén keresztül tehát a közös ügyek okán megvalósul az intézmények politikai testületek felé kifejezett érdekérvényesítése.

(14) <http://www.guardian.co.uk/education/table/2009/mar/05/university-funding-research-england-table>
(Az elérés dátuma: 2011. január 5.)

(15) HEFCE university funding tables for 2009–10". The Guardian (London).
<http://www.guardian.co.uk/education/table/2009/mar/05/university-funding-research-england-table>

League of European Research Universities⁽¹⁶⁾

A kutatóegyetemek lényegében szövetségbe, partneri viszonyba rendeződve bírnak a lehető legmagasabb érdekérvényesítő képességgel. Ennek számos olyan megvalósulási formája ismert, amely során az egyetemek internacionális szövetséget alkotnak. Az európai példák között említést kell tennünk a League of European Research Universities (LERU) társulásról.

Az „Európai Kutatóegyetemi Liga” 22 olyan vezető európai egyetem szövetsége, amelyek magas színvonalú oktatási tevékenységüket a nemzetközi szinten is versenyképes kutatási aktivitás mellett fejtik ki. A 2002-ben létrehozott kezdeményezés célja, hogy olyan egyetemek stratégiai közösségét hozza létre, amelyek élen járnak az innováció és kutatás tökéletesítésében a felsőoktatás, gazdaság és társadalom viszonyrendszerét tekintve. A Liga „ars poeticája” és célja, hogy a kutatási tevékenységek lehetőségeit a jó gyakorlatok megismerése alapján bővíteni legyen képes, alapjául téve ennek a vezető európai egyetemek együttműködését.

A LERU szándéka, hogy tagsági kötelékében lévő intézményeinek kutatási tevékenységeit oly módon hangolja össze, hogy azok hosszú távon is az európai alap kutatások meghatározó közegét alkothassák. Ennek érdekében állásfoglalásában leszögezi, hogy tagjai között 2014-ig legfeljebb 25 intézmény képviselheti magát, illetve ezt követően sem emelkedhet számuk 30 tagintézmény fölé. A tagság legalapvetőbb feltétele, hogy egy adott egyetem kiemelkedő minőséget képviseljen a profilját leginkább jellemző tevékenységekben. Mindazonáltal szükséges, hogy kiválóságában ne kizárólag oktatói-tanítási profilja emelkedjen ki. Kutatási tevékenysége nem szorulhat háttérbe a legmagasabb szintű és minőségű oktatói tevékenysége mellett sem. A kutatásbázisú oktatási karakternek ki kell elégítenie a legmagasabb szintű hallgató igényeket, miközben az egyetem kutatási tevékenysége nem lehet pusztán egyetlen tudományterületen kiemelkedő; biztosítania kell az interdiszciplináris kutatási lehetőségek kiválóságát is.

A LERU a kutatási eredményeket mennyiségi szempontból is értékeli, amelynek domináns szempontja leginkább az évenkénti összes kutatás mennyisége és a publikált anyagok hivatkozása-inak száma. A szervezet a minősítés kapcsán arra törekszik, hogy ne egyetlen mutatószám fejezze ki az egyetem minőségét és teljesítményét. A LERU által fontosnak talált paraméterek okán saját értékelési metódust fejlesztettek ki. A tagságra szóló meghívás előfeltétele az egyetem meghatározott mutatószámok szerinti alapos átvilágítása, értékelése.

Megállapítható, hogy a LERU ugyan hasonló elképzeléseket fogalmaz meg, mint amire a magyar kutatóegyetemi modell feltételrendszere is épül, ugyanakkor konkrét megfelelési szempontokat tulajdonképpen nem említ. Ezért lényegében a vezető nyugat-európai elit- egyetemek rendhagyó szerveződéseiként érdemes értékelni, mely semmiképpen sem az adott államok ágazati forráselosztási politikájával áll összefüggésben, hanem sokkal inkább beilleszthető abba a folyamatba, melynek során a felsőoktatás tömegessé válása, az egyetemek és főiskolák számának ugrásszerű növekedése azt eredményezi, hogy a korábbi elitegyetemek számos eszközzel kívánják artikulálni kiválóságukat. Az egyetemek alap kutatások terén megmutatkozó teljesítménye szoros összefüggésben van az egyetemek és a gazdasági élet kapcsolatával is. Ezen keresztül az egyetemi élet és az egyetemeken folyó kutatások minősége és mennyisége megjelenik a regionális együttműködések színterén.

A számok tekintetében beszédes adat, hogy a szervezet tagegyetemeinek összes kutatásra fordított költségvetése meghaladja az ötmilliárd eurós összeget, melynek több mint egyötödét kutatási

(16) <http://www.leru.org> (A tartalom elérésének dátuma: 2011. január 2.)

pályázatokon nyerik el; ennél valamivel nagyobb összeget pedig a partnerekkel való szerződéses jogviszony keretében teljesített kutatások eredményeznek.

Az Egyesült Államok példája

Az USA esetében, mint már említettük, nem volt nehéz az egyetemeken folyó kutatási folyamatokat pozicionálni és K+F innovációs tevékenységeket kezdeményezni a felsőoktatási intézményekben, hiszen ebben az országban ezek soha nem is kerültek az egyetemi világ szervezetrendszerén kívülre. Az amerikai egyetemek számára a szövetségi állam nem nyújt közvetlen anyagi támogatást, ugyanakkor az európai modellektől meglehetősen eltérő struktúrában mégis kiemelkedően fontos szerepet játszik a megrendeléseken alapuló kutatásfinanszírozás. Azokban az intézményekben ugyanis, ahol jelentős kutatási tevékenységet folytatnak, az innen származó bevételek az egyetemek költségvetésének jelentős részét teszik ki. Az USA területén számos olyan szervezet létezik, amely meghatározott szempontok alapján elemzi a felsőoktatási intézmények teljesítményét.

The Carnegie Classification of Institutions of Higher Education⁽¹⁷⁾

A Carnegie Alapítvány az Egyesült Államokban 1970 óta vizsgálja az akkreditált felsőoktatási intézményeket a statisztika módszereivel, önkéntes intézményi adatszolgáltatás alapján osztályokba sorolja azokat. Az adatok forráshelyei között olyan szervezetek is szerepelnek, mint a National Center for Education Statistics, a National Science Foundation és a College Board. A Carnegie Classification 1970-ben indult útjára, amikor megszerezte 2800 felsőoktatási intézmény működött. A felsőoktatás tömegesedése az USA esetében is tendencia, hiszen 40 év alatt az intézmények száma 4500 fölé emelkedett. 2005-ben ezért az alapítvány új értékelési metódust vezetett be, mely igazodik a mennyiségi paraméterek változásaihoz. A Carnegie hitvallásának megfelelően az intézményeket nem rangsorolják. A *classification* értelmében az egyes egyetemek és főiskolák az egymáshoz való hasonulás és eltérések függvényében sorolódnak be egyes kategóriákba, képeznek ez által jellegükben tipikus csoportokat.

Az egyes intézményeket több szempont alapján is csoportosítják. A kutatási potenciál alapján kategorizálják azokat az egyetemeket, amelyek doktori képzést nyújtanak. Ennek megfelelően különíthetők el „nagyon magas kutatási aktivitással rendelkező kutatóegyetemek”, „magas kutatási aktivitással bíró kutatóegyetemek” és „kutatóegyetemek”. A besorolási szempontok között kizárólag osztályozhatósági paraméterek fordulnak elő, amelyek minden esetben a kutatási tevékenységek szintjét állapítják meg. Ezen szintek mennyiségi kategóriákban különböznek egymástól, tehát nem a minőség és a hasznosság szempontjából értékelik a kutatásokat.

Az eljárás folyamán két mérőszámot alakítanak ki oly módon, hogy ezeket a kutatásra jellemző adatokat kombinálták az ún. alapadatokkal. A kutatási tevékenységet az egyes tudományágakra (*science, engineering*) fordított költségekben, a kutatói állomány összetételében, valamint a doktori címek tudományterületenkénti adományozásának mértékében mérik. A nagyon magas kutatási faktorú intézmények közé a vonatkozó megállapítások értelmében 108 intézmény tartozik. Magas kutatási tevékenységet végzők közé 98, a harmadik, „csak” kutatási aktivitással bíró csoport közé pedig 88 intézményt soroltak.⁽¹⁸⁾

(17) <http://classifications.carnegiefoundation.org/>

(18) http://classifications.carnegiefoundation.org/lookup_listings/srp.php?clq={„basic2005_ids”%3A”15”}&start_page=standard.php&backurl=standard.php&limit=0,50 (Az elérés dátuma: 2011. január 14.)

The Center for Measuring University Performance

Egy másik amerikai szervezet szintén az egyetemek rangsorolásával foglalkozik. Az Egyetemek Teljesítményét MÉRŐ Központ (The Center for Measuring University Performance) kilenc szempont szerint értékeli az egyetemeket, mely alapján besorolja azokat a Top American Research Universities (Vezető Amerikai Kutatóegyetemek) kategóriába. A vizsgálandó szempontok között szerepel például az összes kutatás mennyisége, a támogatások összege, a Nemzeti Akadémia tagjainak száma és az avatott doktorok száma.

Az Egyesült Államok egyetemait tehát kutatási tevékenységükön keresztül is lehet értékelni és osztályozni. Az intézmények kutatási tevékenységük elismerése esetén, az előírt megfelelési szempontoknak megfelelően sem részesülnek szövetségi támogatásban.

MÉRLEG

A kutatóegyetemek vonatkozásában összességében megállapítható, hogy a magyar modell a vizsgált országok közül a németországi kiválósági kezdeményezéshez áll a legközelebb, ugyanakkor a felsőoktatási intézmények kutatási, fejlesztési és innovációs tevékenységének megítélése nem szorítható modellezhető kategóriákba. A magyar kutatóegyetemi elképzelésről egyértelműen elmondható, hogy az állami akarat indukálja az egyetemek meghatározott szempontrendszer szerinti súlyozott értékelését. Mivel a hazai törvényi szabályozás a témában igen új keletű, ezért várható egyfajta megfelelési verseny az egyetemek részéről. Ennek motivációs háttere abban az esetben korrelálhat a nemzetközi gyakorlattal, ha a felsőoktatási intézmények nem az állami jutalmazás elnyerése érdekében, a pályázati feltételeknek való megfelelés miatt teljesítik a szükséges kritériumokat, hanem azért, mert a piaci igények megkövetelik az egyetemektől a kiváló teljesítményt a vonatkozó területen. Mindez a nemzetközi gazdasági szféra és a magyar egyetemek kapcsolatának további fejlődését vonhatja maga után.

Az amerikai, brit és német felsőoktatásról, kutatásfinanszírozásról készített jelen körkép azt tárja elénk, hogy azon esetekben, ahol az állami akarat erősebben fejeződik ki az ágazat irányításában, ott könnyebben meghatározható, hogy az egyetemek mekkora részesedéssel bírnak az állam vagy szövetségi szint teljes kutatási keretéből. Ezért sem lehetett célunk olyan összehasonlítást végezni, ami minden vizsgált ország esetében ugyanazon elemzési szempontokat veszi alapul.

Irodalom

- Altbach, Philip G. – Berdahl, Robert O. – Gumport, Patricia J. (szerk.) (1999): *American Higher Education in the Twenty-First Century. Social, Political and Economical Challenges*. Baltimore
- Meek, V. Lynn – Teichler, Ulrich – Kearney, Mary-Louise (szerk.), (2009): *Higher Education, Research and Innovation: Changing Dynamics. Report on the UNESCO Forum on Higher Education, Research and Knowledge 2001–2009.*, Kassel
- A Magyar Köztársaság 2005. évi CXXXIX. törvénye a felsőoktatásról
- 276/2009. (XII. 4.) Korm. rendelet a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény egyes végrehajtási rendeleteinek módosításáról
- Kwiek, M. (2006): *The university and the state: a study into global transformations*. New York

- Middaugh, M. F. (2010): Planning and assessment in higher education: demonstrating institutional effectiveness. San Francisco
- Pasternack, P.: A Kiválósági Kezdeményezés (Exzellenzinitiative) mint politikai program. A megszokott kutatástámogatás folytatása vagy paradigmaváltás? In: A kiválóság jegyében. Felsőoktatási Műhely 2009./II., 41–56.
- Slaughter, S. – Rhoades, G. (2009): Academic capitalism and the new economy: markets, state, and higher education. Baltimore, Johns Hopkins University Press
- Capaldi, Elizabeth D. – Lombardi, John V. – Abbey, Craig W. – Craig, Diane D. (szerk.), (2009): The Top American Research Universities. Annual Report 2009. The Center for Measuring University Performance. (<http://mup.asu.edu/research2009.pdf>)
- <http://classifications.carnegiefoundation.org/>
- <http://www.dfg.de>
- <http://www.exzellenz-initiative.de>
- <http://www.guardian.co.uk/education>
- <http://www.leru.org>
- <http://www.wissenschaftsrat.de>

Vámos Bence: LÉK